

صحیفه سجادیه و نماز

احمد داوری

چکیده

شناخت معارف اصیل و پاسخگویی به شبهات ناشی از تضاد فکری در جوامع امروزی، وظیفه ای خطیر بر عهده دانش پژوهان و آگاهان دینی می گذارد تا روح معارف اسلامی را با شیوه های رسا تبیین کنند. در این راستا نویسنده به بررسی موضوع نماز در صحیفه سجادیه پرداخته است، وی با ذکر اهمیت مساله و تبیین مفاهیم اصلی موضوع، رسالت اصلی امام را هدایت انسان به سوی الله ذکر می کند که با توجه به شرایط فرهنگی و اجتماعی محیط، امام سجاد علیه السلام از قالب دعا برای بیان مقاصد خود استفاده کرده است و تعداد معدودی از این دعاها در صحیفه سجادیه ذکر شده است. وی در پایان به طور مختصر اشاره های صحیفه سجادیه به نماز را در یک تقسیم بندی شش گانه بیان نموده است.

واژگان کلیدی: امام سجاد علیه السلام، صحیفه سجادیه، نماز، دعا، رسالت

۱. مقدمه

ما امروزه در محیطی زندگی می‌کنیم که از هر گوشه و کنار آن صدا و نغمه‌ای برخاسته و با نهضت و مبارزه‌ای ناشی از تضاد فکری و مکتبی شکل گرفته است و در اینجا لزوم تیزبینی و جداسازی سره از ناسره پیداست به ویژه که در عصر ما شبهاتی پیدا شده که در قدیم نبوده و تأییداتی پیدا شده که از مختصات پیشرفت‌های علمی جدید است و بسیاری از شبهات قدیم در زمان ما بلاموضوع است، همچنانکه بسیاری از تأییدات گذشته، ارزش خود را از دست داده است.^۱

مقام معظم رهبری درباره لزوم بیان معارف اصیل اسلامی چنین می‌فرمایند:

«همان جوری که آن جاهل یا مغرض - حالا ما قضاوت نمی‌کنیم چون هر دو جورش ممکن است - وارد میدان شده است و معارف غلط را، معارف سست را، معارف بی‌ریشه و غیر فنی را با نامهای مختلف و با عناوین مختلف به خورد افراد داده است، همین طور بایستی اهل علم و اهل دین وارد بشوند و معارف اصیل را، معارف ناب را، غلط بودن آن فکر را بیان کنند».^۲

از آنجا که نماز ستون دین است^۳ و با توجه به اینکه محور تمامی اعمال و طاعات انسانی است که اگر قبول شود عبادات دیگر مورد پذیرش قرار می‌گیرد و اگر نماز پذیرش نشود دیگر اعمال و طاعات عروج نمی‌کند و مقبول واقع نمی‌شود^۴ بسیار شایسته است که راجع به آن معرفت و ایمان را فزونی بخشید و تا حدی در این راستا

^۱ - مطهری، مرتضی، *پیرامون جمهوری اسلامی*، ص ۱۳۸

^۲ - *وحدت و امنیت در کلام آفتاب*، ص ۱۲۷، ۷۹/۶/۲۰

^۳ - علی بن ابراهیم عن ابيه و عبد الله بن الصلت جميعاً عن حماد بن عيسى عن حريز بن عبد الله عن زرارة عن ابي جعفر قال سئل النبي عن الصلاة و الزكاة و الحج و الصوم و الوكايه قال زرارة فقلت و أي شيء من ذلك أفضل فقال الوكايه أفضل لأنها مفتاحهن و الوالي هو الدليل عليهن قلت ثم الذي يلي ذلك في الفضل فقال الصلاة إن رسول الله ص قال الصلاة عمود دينكم؛ كليني، محمد بن يعقوب؛ *كافي*، ج ۲، ص ۱۸.

^۴ - قال الصادق ع أول ما يحاسب به العبد على الصلاة فإذا قبلت قبل منه سائر عمله وإذا ردت عليه ردت عليه سائر عمله؛ شيخ صدوق، محمد بن علي؛ *من لا يحضره الفقيه*؛ ج ۱، ص ۲۰۸.

کوشید که لذت گفتگو و مناجات با خدا را چشید.^۱ و از رهبر انقلاب بشنویم که در پیامی به اجلاس نماز، ضرورت تبیین شان نماز و روح محتوای آن را چنین بیان نمودند:

در میان مجموعه وظایف خطیری که با استقرار حاکمیت الهی در نقطه ای از زمین بر دوش مومنان و بندگان زبده خداوند قرار می گیرد، قرآن اقامه نماز را شانی ویژه بخشیده و آن را در صدر فهرست جای داده است الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ^۲ اگر برپا داشتن نماز در میان مردم نقش بنیانی نمی داشت و همچون پایه استواری برای پیشبرد هدف های بزرگ نظام اسلامی به شمار نمی آمد، چنین تاکید بلیغی بر اهمیت نماز نمی شد.

و در ادامه چنین توصیه می کنند:

آشنایان با معارف اسلامی، شان نماز و روح و محتوا و گستره تاثیر آن در جان فرد و مجتمع را با شیوه های رسا تبیین کنند^۳

و در جای دیگر این چنین:

آگاهان دینی و محققان و نویسندگان در این باره مقالات و تحقیقات و کتاب هایی فراهم کنند و بحث نماز را به طور مکرر در همه جایگاه های تبلیغ دین با زبان ها و شیوه ها و از زاویه های گوناگون مطرح گردد.^۴

و در اهمیت نماز در دانشگاه همین بس که حضرت امام خمینی در جمع دانشجویان دانشگاه تهران، طلاب و اهالی قم در بازگشت از زندان شاه، حتی توصیه می کند که تظاهر به نماز خواندن نکنید: «آقایان سعی کنید در دانشگاه پرچم اسلام را بالا ببرید،

^۱ - جوادی آملی، عبدالله؛ *رازهای نماز*، ص ۱۰.

^۲ - حج: ۴۱.

^۳ - ۱۳۷۶/۰۷/۰۷ (منبع بیانات مقام معظم رهبری سایت www.leader.ir می باشد).

^۴ - ۱۳۷۶/۰۶/۱۰.

تبلیغات مذهبی بکنید، مسجد بسازید، اجتماعا نماز بخوانید، تظاهر به نماز خواندن بکنید»^۱.

واما زبور آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم، صحیفه کامله سجادیه که نمونه کامل قرآن صاعد و از بزرگترین مناجات عرفانی در خلوتگاه انس است که دست ما کوتاه از نیل به برکات آن است. آن کتابی است الهی که از سرچشمه نور الله نشأت گرفته و طریقه سلوک اولیای بزرگ و اوصیای عظیم الشان را به اصحاب خلوتگه الهی می آموزد، کتاب شریفی است که سبک بیان معارف الهی اصحاب معرفت را چون سبک قرآن کریم بدون تکلف الفاظ در شیوه دعا و مناجات برای تشنگان معارف الهی بیان می کند، این کتاب مقدس چون قرآن کریم سفره الهی است که در آن همه گونه نعمت موجود است و هرکس به مقدار اشتهای معنوی خود از آن استفاده می کند^۲ و به همین خاطر است که رهبر و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، خمینی کبیر، موقع ورود به ترکیه در اولین نامه خود از سید مصطفی خمینی درخواست می کند تا کتاب صحیفه را برایش بفرستند^۳. و ما در این مجال می خواهیم موضوع نماز را در صحیفه سجادیه بررسی کنیم و رابطه میان آن دو را مورد کنکاش قرار دهیم.

۲. تبیین مفاهیم موضوع

درک وانتقال معانی، بدون به کارگیری الفاظ میسر نیست و تلقی غیرهمسان از واژگان موجب بروز مشکل در فهم مقصود می گردد؛ لذا گریزی نیست از اینکه برخی از واژگان که اهمیتی ویژه برای تحقیق دارند و در نوشتار مکرر به کار بسته شده اند توضیح داده شوند تا معانی ای که نویسنده از آنها در ذهن دارد به همان صورت به خواننده منتقل گردد و فرایند انتقال پیام ناکام نماند، برای نیل به این مقصود در این قسمت به بررسی کوتاه دو واژه «صحیفه سجادیه» و «نماز» می پردازیم.

^۱ - صحیفه امام؛ ج ۱، ص ۲۶۷.

^۲ - پیشین؛ ج ۲۱، ص ۲۰۹.

^۳ - پیشین؛ ج ۱، ص ۴۲۸.

۲-۱- صحیفه سجادیه

صحیفه در لغت به معنی کتاب است^۱ یا چیزی که در آن نوشته می‌شود،^۲ در اصل لغت نیز به «المبسوط من الشیء» اطلاق شده است،^۳ برخی نیز در توضیح آن آورده‌اند که صحیفه به قطعه‌ای از پوست سفید یا ورقی است که بر آن می‌نویسند (قطعه من آدم ابیض او ورق یکتب فیه).^۴ در قرآن کریم نیز این واژه به صورت جمع یعنی «صحف» به کار رفته است (اگر چه جمع آن در لغت عربی به صورت صحف و صحائف و مصحف - به کسر و ضم - نیز آمده است):^۵

- أم لم ینبأ بما فی صحف موسی^۶

یا بدانچه در صحیفه‌های موسی [آمده] خبر نیافته است.^۷

- ان هذا لفی الصحف الاولی صحف ابراهیم و موسی^۸

قطعا در صحیفه‌های گذشته این [معنی] هست، صحیفه‌های ابراهیم و موسی.

- و اذا الصحف نشرت^۹

و آنگاه که نامه‌ها از هم بگشایند.

- أولم تاتهم بینة ما فی الصحف الاولی^{۱۰}

^۱ - جوهری، اسماعیل بن حماد؛ *الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة*، ج ۴، ص ۱۳۸۴؛ ابن اثیر، مبارک بن محمد؛ *النهاية فی غریب الحدیث*، ج ۳، ص ۱۳؛ فیروزآبادی، محمد بن یعقوب؛ *القاموس المحیط*؛ ج ۳، ص ۱۶۱.

^۲ - التي یکتب فیها؛ ابن منظور، محمد بن مکرم؛ *لسان العرب*، ج ۹، ص ۱۸۶.

^۳ - راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ *مفردات الفاظ القرآن*، ص ۴۷۶.

^۴ - ابوهلال عسکری، *معجم الفروق اللغویة*، ص ۲۳۲.

^۵ - محمد بن عبد القادر؛ *مختار الصحاح*، ص ۱۸۹.

^۶ - نجم: ۳۶.

^۷ - در ترجمه آیات قرآن از ترجمه *استاد محمد مهدی فولادوند* با تغییرات جزئی استفاده شده است.

^۸ - اعلی: ۱۸ و ۱۹.

^۹ - تکویر: ۱۰.

^{۱۰} - طه: ۱۳۳.

آیا دلیل روشن آنچه در صحیفه‌های پیشین است، برای آنان نیامده است؟

که به کتب آسمانی یا به نامه اعمال در روز قیامت اشاره دارند.

صحیفه سجادیه کتابی است شامل ۵۴ دعا از ادعیه امام سجاد علیه‌السلام که بنا بر آنچه در مقدمه آن آمده است، در سال ۵۱۶ هجری توسط محمد بن احمد بن عبد العزیز عکبری شنیده شده و او نیز آن را از ابومفضل محمد بن عبدالله بن مطلب شیبانی دریافت کرده است و مخاطب اصلی این ادعیه امام باقر علیه‌السلام و زید یعنی دو فرزند امام سجاد علیه‌السلام می‌باشند. اما آنچه که باعث توجه علمای بزرگ شیعه در قرون اخیر به این کتاب شده است؛ نه از حیث سند بلکه به خاطر محتوای عالی و عمق معانی آن است که آن عبارات را جز از امام معصوم علیه‌السلام متصور نمی‌دانند، اگرچه زیدیه آن را متواتر نیز می‌دانند. علامه مجلسی در بحار الانوار در این باره چنین می‌نویسد:

ولا شك لنا في أنها من سيد الساجدين، اما من جهة الاسناد
فإنها كالقرآن المجيد و هي متواترة من طرق الزيدية ايضا، و اما
من حيث العبارة فهي اظهر ان يذكر فهو كالقرآن المجيد في
نهاية الفصاحة، و اما من جهة الاحاطة بالعلوم الالهية فهو ايضا
ظاهر لمن كان ادنى معرفة بالعلوم.^۱

۲-۲- نماز

نماز از نشانه‌های متقین^۲، وظیفه‌ای معین در اوقات مشخص^۳، بازدارنده از فحشا و منکر و ذکر اکبر پروردگار^۴، از مهمترین سفارش‌های انبیاء^۵، نور چشم

^۱ - مجلسی، محمد باقر؛ بحار الانوار، ج ۱۰۷، ص ۵۹.

^۲ - الذین یؤمنون بالغیب و یمونون بالصلوة؛ بقره: ۳.

^۳ - ان الصلوة کانت علی المومنین کتابا موقوتا؛ نساء: ۱۰۳.

^۴ - إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ؛ عنکبوت: ۴۵.

^۵ - یا بنی اقم الصلوة؛ لقمان: ۱۷.

پیامبر اعظم صلی الله علیه و اله و سلم^۱، داروی تکبر^۲، کلید بهشت^۳، وسیله نزدیک شدن انسان به خداوند^۴ و کوبنده شیطان است^۵.

۳. رسالت اصلی صحیفه سجادیه

آیا پرداختن به موضوع نماز در صحیفه سجادیه درست است یا نه؟ آیا هر کتابی که از امام معصوم علیه السلام باقیمانده باشد باید به تمام مسائل اشاره کند یا خیر؟ برای پاسخ به این سوال‌ها باید رسالت اصلی صحیفه سجادیه را بررسی کنیم و ابتدا نگاهی کوتاه به زندگی امام علیه السلام بیندازیم.

ابو محمد علی بن حسین علیه السلام امام چهارم از ائمه اثنی عشر علیهم السلام و ششمین معصوم از چهارده معصوم علیهم السلام، ملقب به زین العابدین و سید الساجدین و سجاد و ذو الثنات است.

تولد آن حضرت را به اختلاف در سالهای ۳۶ و ۳۷ و ۳۸ ه.ق. نوشته شده است و در سال ۶۱ ه.ق. یعنی در واقعه کربلا ۲۳ سال و فرزند آن حضرت یعنی امام محمد باقر علیه اسلام در آن سال در حدود چهار سال داشته است. پس آن حضرت در واقعه کربلا جوانی برومند بوده است که می‌توانسته است در رکاب پدر بزرگوار خود بجنگد و مثل دیگران به شهادت برسد. اما آن حضرت بیمار و بستری بوده است و به همین جهت از قتل او چشم پوشیده

^۱ - مُحَمَّدٌ بْنُ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ بَكَّارِ بْنِ كَرْدَمٍ وَ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص جُعِلَ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ؛ کلینی، محمد بن یعقوب؛ کافی؛ ج ۵، ص ۳۲۱.

^۲ - وَ رَوَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ زَيْنَبِ بِنْتِ عَلِيٍّ ع قَالَتْ قَالَتْ فَاطِمَةُ ع فِي خُطْبَتِهَا فِي مَعْنَى فَدَكَ... الصَّلَاةِ وَ فَرَضَ اللَّهُ الْإِيمَانَ تَطْهِيراً مِنَ الشُّرْكِ وَ الصَّلَاةُ تَنْزِيهاً عَنِ الْكِبْرِ. شیخ صدوق، محمد بن علی؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۶۷ نیز ر.ک. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه ج ۱، ص ۲۲

^۳ - قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ: مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ الصَّلَاةُ. ابو جمهور احسائی، محمد بن علی؛ عوالی اللئالی، ج ۱، ص ۵۵.

^۴ - أَبُو دَاوُدَ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرُّضَاعِ قَالَ الصَّلَاةُ قُرْبَانٌ كُلُّ تَقِيٍّ. کلینی، محمد بن یعقوب؛ کافی، ج ۳، ص ۲۶۵.

^۵ - الصَّلَاةُ حِصْنُ الرَّحْمَنِ وَ مَدْحَرَةُ الشَّيْطَانِ؛ آمدی، عبدالواحد بن محمد؛ غرر الحکم، ص ۱۷۵.

در شجاعت امام سجاد علیه السلام همین بس که هم در مجلس عید الله زیاد و هم در مجلس یزید - که بیم قتل از یکسو و سر بریده پدر و اسارت اهل بیتش از دیگر سو نفس را در سینه حبس می‌کرد - آن خطبه‌های مشهور و کوبنده را ایراد فرمود و از شرف خود و خانواده دفاع و دشمنان غالب رسوا نمود و زمینه انقلابهای بعدی شیعیان را فراهم ساخت.

یزید اهل بیت را پس از چندی روانه مدینه کرد و امام علیه السلام در مدینه بود تا آنکه در سال ۶۳ ه.ق. مردم مدینه بر یزید بشوریدند و عامل او عثمان بن محمد بن ابی سفیان را از مدینه بیرون کردند و افراد خاندان بنی امیه را که در مدینه در حدود هزار نفر بودند محاصره کردند. مروان بن الحکم که پیر و رئیس خاندان بنی امیه بود از عبد الله بن عمر خواست که خانواده او را نزد خود پنهان سازد ولی او سر باز زد. مروان این درخواست را از علی بن الحسین کرد و آن حضرت از غایت جوانمردی آن را پذیرفت و حرم خود را با حرم مروان به ینبع فرستاد. یزید مسلم بن عقبه المری را با دوازده هزار تن برای سرکوبی مردم مدینه فرستاد، و گفت که شهر مدینه را سه روز غارت کند و پس از سه روز دست از جنگ و کشتار باز دارد. اما دستور داد که با علی بن الحسین به خوبی رفتار کند زیرا او در قیام مردم مدینه دخالتی نداشته است.

مردم مدینه در واقعه‌ای که در تاریخ به جنگ حره معروف است پس از مقاومت دلیرانه شکست خوردند و مسلم بن عقبه بسیاری از مردم آن شهر را بکشت و سه روز در آن غارت و کشتار کرد و پس از سه روز از مردم برای یزید بیعت گرفت و ایشان را ملک و غلام یزید خواند اما به توصیه یزید آزاری به امام نرسانید.

امام سجاد(ع) بعد از شهادت پدر بزرگوارش در کربلا (۶۱ ه.ق.) به امامت رسید و ۳۴ یا ۳۵ سال امام شیعیان بود. (تا سال ۹۵ یا ۹۶ ه.ق.)

با توجه به شرایط بسیار دشواری که در عصر امام سجاد علیه السلام، بعد از ماجرای عاشورا پیش آمد و کنترل شدیدی که حکومت جبار اموی برقرار ساخته بود؛ امام چاره‌ای جز دعا نداشته‌است؛ امام خود در دعا برای دفع نیرنگ دشمنان، شرایط و موقعیت اجتماعی زمان خود را چنین بیان می‌کند:

فکم من عدو انتضی علی سیف عداوته و شحذلی طبه مدینه و
ارھف لی شباحه و داف لی قواتل سمومه و سدد نحوی

صوائب سهامه و لم تنم عنی عین حراسته اضمران یسومنی
المکروه و یجر عنی زقاق مرارته ... واضباً الی اِضباء السبع
لطریده انتظارا لانتهاز الفرصه لفریسته و هو یظهر لی بشاشه
الملق و یظرنی علی شده الحنق^۱.

چه بسیار دشمنی که شمشیر عداوتش را علیه من برآورده و
دم تیغش را بر من بران ساخته، و نوک نیزه‌اش را بر من تیز
کرده و زهرهای کشنده را برای من مهیا ساخته و تیرهایش را
به سوی من نشانه رفته، و چشم مراقبتش از من نخفته و
تصمیم گرفته که مرا آسیب رساند و تلخی و مرارتش را به کام
من ریزد ... و مانند درنده ای که در انتظار فرصت برای شکار
به کمین می‌نشیند، در کمین من نشستند؛ در حالی که با با
چاپلوسی چهره گشاده به من می‌نمایاند ولی با خشم فراوان بر
من می‌نگرد.^۲

در چنین شرایطی امام بسیاری از اهداف و مقاصد خود را در قالب دعا
بیان می‌نمود و از آنجایی که امام مسئول هدایت انسانهاست، لذا رسالت اصلی
صحیفه نیز هدایت جامعه بشری به سوی الله خواهد بود.

البته ذکر این نکته نیز خالی از فایده نیست که استفاده از زبان دعا
مخصوص حضرت امام سجاد علیه السلام نیست، بلکه ائمه دیگر نیز در مواقعی
که شرایط ایجاب می‌کرد، برای رساندن مقصود خود از ابزار دعا نیز استفاده می-
نمودند برای نمونه می‌توان به خطبه ۱۷۱ نهج البلاغه اشاره کرد که نه خطبه است
و نه کلام معمولی، بلکه یک دعای پرمعناست که امام علیه السلام در آستانه جنگ
با قاسطین یعنی معویه و یارانش در ماه صفر سال ۳۷ هجری ایراد فرمود و در

^۱ - صحیفه سجادیه، دعای ۴۹.

^۲ - در ترجمه عبارات صحیفه از ترجمه دکتر علی شیروانی با اندکی تغییرات استفاده شده است.

پایان آن اصحاب خود را به جهاد دعوت نمود^۱. خطبه چنین آغاز می شود: اللهم رب السقف المرفوع و الجو المكفوف الذي جعلته^۲

۴. چرا در صحیفه سجادیه به مساله نماز کمتر پرداخته شده

است؟

گفتیم که وظیفه اصلی امام هدایت انسان‌هاست و با توجه به شرایطی که امام علیه السلام داشت، شیوه دعانمودن را برای تبیین و انجام رسالت اصلی خویش انتخاب کرده بود. حال وقتی به صحیفه نگاه می‌کنیم می‌بینیم که در صحیفه سجادیه حدود ده مورد فقط به مساله نماز اشاره شده است. اینجاست که این سوال مطرح می‌شود که چرا در صحیفه سجادیه به مساله نماز کمتر پرداخته شده است؟

پاسخ این سوال را این چنین می‌توان داد که

اول اینکه صحیفه شامل تمام ادعیه حضرت نیست بلکه قسمتی از ادعیه را داراست. چرا که در روایات مختلفی اشارات بسیر زیادی به اعمال و رفتار حضرت در باب نماز شده است که نشلن از اهمیت فوق العاده نماز در نزد حضرت دارد. به عنوان مثال ابان بن تغلب می‌گوید: زمانی که علی بن الحسین علیه السلام به نماز بر می‌خاست رنگ چهره‌اش تغییر می‌کرد^۳ و هنگامی که از حضرت می‌پرسند که چرا چنین شده است، پاسخ می‌دهد: آیا می‌دانید در برابر چه کسی می‌خواهیم نماز بخوانیم؟^۴ باز از حضرت روایت شده که در هر شبانه روز هزار رکعت نماز می‌گزارد^۵. یوسف بن اسباط نیز از پدرش نقل می‌کند که دیدم امامبا پروردگارش مناجات می‌کرد و در سجده‌اش تا طلوع فجر چنین نجوا می‌کرد:

^۱ - مکارم شیرازی، ناصر و همکاران؛ پیام امام، ج ۶، ص ۴۷۱.

^۲ - نهج البلاغه؛ خطبه ۱۷۱.

^۳ - شیخ صدوق، محمد بن علی؛ علل الشرایع، ج ۱، ص ۲۳۱.

^۴ - شیخ مفید، محمد بن محمد؛ الارشاد، ج ۲، ص ۱۴۲ و ۱۴۳.

^۵ - اربلی، علی بن عیسی؛ کشف الغمه، ج ۲، ص ۸۱؛ شیخ صدوق، محمد بن علی؛ علل الشرایع، ج ۱، ص ۲۳۲ و

رک. شیخ مفید، محمد بن محمد؛ الارشاد، ج ۲، ص ۱۴۳.

سجد وجهی متعفرا فی التراب لخالقہ و حق له^۱. گاهی حضرت از صبح تا شب به طواف و عبادت مشغول می شد و زمانی که دیگر کسی او را نمی دید به راز و نیاز با پروردگار می نشست که الهی غارت نجوم سماواتک و هجعت عیون انامک و ابواب مفتحات للسلئین جئتک لتغفرلی و ترحمنی و ترینی وجه جدی محمد صلی الله علیه و آله و سلم فی عرصات القیامه^۲

در صحیفه از هیچکدام از این ادعیه خبری نیست و فقط یکی از ادعیه حضرت وجود دارد که حضرت موقع نماز شب می خواندند^۳ و در آن دعای چند صفحه ای حضرت هیچ اشاره ای به نماز نمی کنند.

دوم اینکه ما فقط در مورد کتاب خداوند یعنی قرآن کریم داریم که تبیان کل شیء^۴ ولی در مورد کتاب دیگری این ادعا نشده است که بایستی همه چیز در آن مطرح شده باشد، با این حال اشاره های بسیار لطیفی به مساله نماز در صحیفه سجادیه شده است که اینک به بررسی آنها می پردازیم.

۵- اشاره های صحیفه سجادیه به نماز

در بخش قبلی ذکر شد که امام سجاد علیه السلام پس از نماز شب دعایی را می خواندند که در صحیفه سجادیه نیز ذکر شده است و چنین آغاز می شود: **اللَّهُمَّ يَا ذَا الْمُلْكِ الْمُتَابِدِ بِالْخُلُودِ وَالسُّلْطَانَ الْمُتَمَنِّعِ بِغَيْرِ جُنُودٍ** و حضرت رد آن به رحمت بی کران پروردگار و ناچیز بودن طاعت های بندگان اشاره می کند. در سایر دعاهای صحیفه سجادیه اشاره های مختلفی به نماز شده است که آنها را در چند بخش تقسیم می کنیم و به ترتیب ذکر خواهیم کرد و البته گاهی یک دعا را در ذیل چند عنوان می آوریم که باتوجه به برداشت های متعدد از آن می باشد.

^۱ - اربلی، علی بن عیسی؛ *کشف الغمه*، ج ۲، ص ۱۰۰.

^۲ - ابن شهر آشوب، محمد؛ *المناقب*، ج ۴، ص ۱۵۱.

^۳ - *صحیفه سجادیه*، دعای ۳۲.

^۴ - نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً وَ بُشْرَى لِّلْمُسْلِمِينَ ؛ نحل: ۸۹.

^۵ - *صحیفه سجادیه*، دعای ۳۲.

۵-۱- اوقات، واجبات و حدود نماز

امام سجاد علیه السلام در هنگام ورود ماه مبارک رمضان چنین دعا می نمودند:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَقِفْنَا فِيهِ عَلَى مَوَاقِيتِ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ
بِحُدُودِهَا الَّتِي حَدَدْتَ، وَقُرُوضِهَا الَّتِي فَرَضْتَ وَوَضَائِفِهَا الَّتِي وَظَّفْتَ، وَأَوْقَاتِهَا الَّتِي
وَقَّتَ^۱

بار خدایا بر محمد و آل او درود فرست و ما را در این ماه بر اوقات نمازهای پنجگانه به گونه ای که حدود آن را مشخص و واجباتش را لازم و شروطش را مقرر داشتی و اوقاتش را معین ساختی، آگاه فرما.

از این دعا چنین بر می آید که نماز حدود، واجبات، شروط و اوقات مشخص دارد که بایستی از قرآن و سایر احادیث ائمه اطهار علیهم السلام، آنها را به دست آورد که به خاطر اختصار آن را به مجال دیگر موقوف می کنیم که هر یک از این موارد نیازمند نگارش مقاله بلکه کتابهایی است تا حق مطلب ادا شود.

۵-۲- نماز شب

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم پس از سفارش اکید به نماز شب و اثر مداومت آن در پاک شدن از گناهان فرمود:

ای مردم هیچ بنده ای نیست جز آنکه ریسمانی چند بر اعضای او گره خورده است، پس چون ثلثی از شب گذشت، فرشته ای نزد وی می آید و می گوید: برخیز و خدا را یاد کن که صبح نزدیک شده است؛ اگر حرکت کرده برخیزد و خدا را یاد کند یک گره از گره های او باز می شود و اگر به پا خیزد و وضو بگیرد و به نماز ایستد، همه گره ها گشوده می شود تا اینکه با چشمی شاد و روشن وارد صبح می شود.^۲

^۱ - پیشین ، دعای ۴۴.

^۲ - عن علی بن مهزیار عن إسماعیل بن عباد عن الحسن بن محمد بن سلیمان بن سابق عن أحمد بن محمد عن عبد الله بن لهيعة عن أبي الزبير عن جابر بن عبد الله الأنصاري قال خطبنا رسول الله ص فحمد الله و أثنى عليه ثم قال أيها الناس بعد كلام تكلم به عليكم بالصلاة عليكم بالصلاة فإنها عمود دينكم كابدوا الليل بالصلاة و اذكروا الله كثيرا يكفر عنكم سيئاتكم إنما مثل هذه الصلوات الخمس مثل نهر جار بين يدي باب أحدكم يغتسل منه في اليوم

پس معلوم می شود که گره های روز را نماز شب باز می کند.^۱ با ذکر این اهمیت برای نماز شب باید متذکر شد که بیشتر اشاره های صحیفه سجادیه در مورد نماز مربوط به نماز شب در ماه رمضان است. حضرت در این ادعیه از یک طرف از خداوند می خواهد که در شب های ماه رمضان به نماز شب توفیق دهد تا شب های رمضان بر کوتاهی ما گواهی ندهد:

اَللّٰهُمَّ اشْحَنُهٗ بِعِبَادَتِنَا اِيَّاكَ، وَزَيِّنْ اَوْقَاتَهٗ بِطَاعَتِنَا لَكَ، وَاَعِنَّا فِي نَهَارِهٖ عَلٰى صِيَامِهٖ، وَفِي لَيْلِهٖ عَلٰى الصَّلَاةِ وَالتَّضَرُّعِ اِلَيْكَ وَالْخُشُوْعِ لَكَ، وَالدَّلٰلَةِ بَيْنَ يَدَيْكَ حَتّٰى لَا يَشْهَدَ نَهَارُهٗ عَلَيْنَا بِغَفْلَهٗ، وَلَا لَيْلُهٗ بِتَفْرِيطٍ.^۲

بارخدا یا این ماه را با عبادت ما پر ساز و ساعاتش را به طاعت ما آراسته گردان، یاریمان ده تا روزش را روزه بداریم و شبش را به نماز و زاری و خشوع به درگاہت و خواری در پیشگاہت به سر آوریم تا روزش بر غفلت ما و شبش بر کوتاهی ما گواهی ندهد.

در این دعا به سه ویژگی نماز شب نیز اشاره شده است که عبارتند از:
۱. تضرع به سوی پروردگار ۲. خشوع برایش او ۳. ذلت در پیشگاهش (والتَّضَرُّعُ اِلَيْكَ وَالْخُشُوْعُ لَكَ، وَالدَّلٰلَةُ بَيْنَ يَدَيْكَ).

و از طرف دیگر ماه رمضان را ماه شب زنده داری معرفی می کند:

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ جَعَلَ مِنْ تِلْكَ السُّبُلِ شَهْرَهٗ شَهْرَ رَمَضَانَ، شَهْرَ الصِّيَامِ ...
وَشَهْرَ الْقِيَامِ، الَّذِيْ اُنزِلَ فِيْهِ الْقُرْآنُ^۳

سپاس خدا را که یکی از آن راه های (احسان پروردگار) را ماه خود، ماه رمضان قرار داد. ماه روزه ... ماه شب زنده داری که در آن قرآن فروفرستاده شد.

ماهی که در آن بندگان به قیام به عبادت تشویق شده اند:

خمس اغتسالات فکما ینقی بدنه من الدرن بتواتر الغسل فکذا ینقی من الذنوب مع مداومته الصلاة فلا ینقی من ذنوبه شیء ایها الناس ما من عبد إلا و هو یضرب علیه بحزائم معقودة فإذا ذهب ثلثا اللیل و بقی ثلثه أناه ملک فقال له قم فاذا ذکر الله فقد دنا الصبح قال فإن هو تحرک و ذکر الله انحلت عنه عقدة و إن هو قام فتوضأ و دخل فی الصلاة انحلت عنه العقد کلهن فیصبح حین یصبح قریر العین . شیخ مفید، محمد بن محمد؛ *الامالی*، ص ۱۸۹ و ۱۹۰.

^۱ - جوادی آملی، عبدالله؛ *حکمت عبادات*، ص ۱۱۶.

^۲ - *صحیفه سجادیه*، دعای ۴۴.

^۳ - *پیشین*، دعای ۴۴.

اللَّهُمَّ وَأَنْتَ جَعَلْتَ مِنْ صَفَايَا تِلْكَ الْوُضَائِفِ وَخَصَائِصِ تِلْكَ الْفُرُوضِ
شَهْرَ رَمَضَانَ الَّذِي اخْتَصَصْتَهُ مِنْ سَائِرِ الشُّهُورِ ... وَفَرَضْتَ فِيهِ مِنَ الصِّيَامِ، وَرَعَّبْتَ
فِيهِ مِنَ الْقِيَامِ^۱

بار خدایا تو ماه رمضان را در زمره خالص ترین آن وظایف و برگزیده
ترین آن واجبات قرار دادی، ماهی که به دیگر ماه ها امتیاز دادی ... و روزه داری
را در آن واجب ساختی و بندگان را در آن به قیام برای عبادت تشویق کردی.

۵-۳- برترین نماز و بهترین نمازگزار

امام سجاد علیه السلام از خدا می خواهد که او را در کنار بهترین نماز
گزاران قرار دهد، نماز گزارانی که برترین نمازها را با تمام فضلت هایش و
رساترین مراتب خشوع آن به جای آورده اند:

وَأَنْزَلْنَا فِيهَا مَنزِلَةَ الْمُصِيبِينَ لِمَنَازِلِهَا الْحَافِظِينَ لِأَرْكَانِهَا الْمُؤَدِّينَ لَهَا فِي
أَوْقَاتِهَا عَلَى مَا سَنَّهُ عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ صَلَّوْا تُكَ عَلَيْهِ وَآلِهِ فِي رُكُوعِهَا وَسُجُودِهَا
وَجَمِيعِ فَوَاضِلِهَا عَلَى أْتَمِّ الطُّهُورِ، وَأَسْبَغِهِ وَأَبْيَنِ الْخُشُوعِ وَأَبْلَغِهِ^۲

و ما را همپایه کسانی قرار ده که به مراتب نماز رسیده اند و ارکانش را
حفظ کرده اند و آن را در اوقات خود به جای می آورند، آن سان که بنده و
پیامبرت - که درود خدا بر او و بر آل او باد - مقرر کرده، در رکوع و سجود و
همه آداب و فضیلت هایش با کامل ترین و تمام ترین طهارت و آشکارترین و
رساترین مراتب خشوع.

۵-۴- قبولی نماز و نماز کامل

به جای آوردن نماز کامل تنها با لطف پروردگار امکان پذیر است و
افرادی که خود نماز را در بالاترین مراتب خود به جای می آورند خود به این
رحمت پروردگار اشاره می کنند:

يَا إِلَهِي لَوْ بَكَيْتُ إِلَيْكَ حَتَّى تَسْقُطَ أَشْفَارُ عَيْنِي، وَأَنْتَ حَبِيتُ حَتَّى يَنْقَطِعَ
صَوْتِي، وَقُمْتُ لَكَ حَتَّى تَنْشُرَ قَدَمَيَّ، وَرَكَعْتُ لَكَ حَتَّى يَنْخَلِعَ صُلْبِي، وَسَجَدْتُ

^۱ - پیشین ، دعای ۴۵.

^۲ - پیشین ، دعای ۴۴.

لَكَ حَتَّى تَنْفَعَا حَدَقَتَايَ، وَأَكَلْتُ تُرَابَ الْأَرْضِ طُولَ عُمُرِي ... مَا اسْتَوْجَبْتُ بِذَلِكَ
مَخْوَسِيَّتَهُ وَاحِدَةً مِنْ سَيِّئَاتِي^۱

بار خدایا! اگر در آستانت چنان ایستم که پلک چشمانم بر هم افتد و چندان به ناله و زاری فریاد برآورم که صدایم خاموش شود و چندان به درگاهت بایستم که پاهایم آماس کند و چندان به درگاهت به رکوع ایستم که استخوان های کمرم از هم بپاشد و آنقدر به سجد افتم که دیدگانم از کاسه درآید و در تمام عمر خویش خاک زمین خورم ... هرگز سزاوار حتی بخشایش یکی از گناهانم نخواهم بود.

حضرت در جای دیگر به این توفیق الهی چنین اشاره می کند:

وَقَدْ تَوَلَّيْنَا بِتَوْفِيقِكَ صِيَامَهُ وَوَقِيَامَهُ عَلَى تَقْصِيرِ^۲

و با توفیق توست که ما با کوتاهی به روزه و نماز در آن برخاستیم.

۵-۵- ماه رمضان و نماز

در بررسی نماز شب در صحیفه سجاده اشاره هایی به رابطه نماز و ماه رمضان گردید که ذکر آنها تکرار مکررات خواهد بود لذا در اینجا فقط به یک مورد دیگر اشاره می نمایم. حضرت در هنگام وداع با ماه رمضان با اشاره به نماز در این ماه به بیان این مساله می پردازد که انسان با این نماز خود را در معرض رحمت پروردگار قرار می دهد:

فَصُمْنَا بِأَمْرِكَ نَهَارَهُ، وَفُئْنَا بِعَوْنِكَ لَيْلَهُ مُتَعَرِّضِينَ بِصِيَامِهِ وَوَقِيَامِهِ لِمَا عَرَّضْتَنَا
لَهُ مِنْ رَحْمَتِكَ، وَتَسَبَّبْنَا إِلَيْهِ مِنْ مَثُوبَتِكَ^۳

پس به فرمان تو روز این ماه (رمضان) را روزه گرفتیم و به مدد تو در شب آن به عبادت تو پرداختیمو با روزه داری و قیام (به عبادت و نماز) در این ماه خود را در معرض رحمتت که برای ما فراهم ساختی قرار دادیم و آن را وسیله دریافت ثواب تو ساختیم.

^۱ - پیشین ، دعای ۱۶.

^۲ - پیشین ، دعای ۴۵.

^۳ - پیشین ، دعای ۴۵.

البته از این فراز دعا می توان رابطه نماز و رحمت پروردگار را به خوبی درک کرد که از اختصاص عنوان جداگانه به آن خودداری می کنیم.

۵-۶- تعقیبات نماز

نمازگزاری که با خدای خویش به نجوا می پردازد، خود را به زیور نماز می آراید و با صورت آن شکل می گیرد، نماز جز مناجات با پروردگار و برای مناجات حقیقی جز وجه پایدار خدا نیست؛ پس برای نمازی که نمازگزار با آن عجین شده، سهمی جز مشاهده وجه الله باقی نمی ماند، وجه الهی که شعاع آن همه حدود داخلی و حواشی خارجی نماز را زیر پوشش گرفته است. از اینجا راز اذکاری که پیش از شروع نماز آمده و نیز آنچه به عنوان تعقیبات به نماز ملحق می شود، روشن می گردد.^۱

برای تعقیبات نماز حد و مرزی خاص تعیین نشده، همانطوری که نیایش های پیش از نماز زمان و وقت مخصوصی ندارد. امام سجاد علیه السلام نیز برای تعقیبات نماز، ذکری می گوید و از خداوند می خواهد توفیق دهد تا در تعقیبات نمازهایش همیشه این دعا را بر زبان بیاورد. آری او به یاد پدر و مادرش است:

اللَّهُمَّ لَا تُنْسِنِي ذِكْرَهُمَا فِي أَذْبَارِ صَلَوَاتِي وَفِي أَنَا مِنْ أَنَاءِ لَيْلِي، وَفِي كُلِّ سَاعَةٍ مِنْ سَاعَاتِ نَهَارِي^۲

بار خدایا در پی نمازهایم، در لحظه های شب و ساعت های روزم همواره مرا در یاد ایشان (پدر و مادرم) قرار ده.

این عبارت بسیار کوتاه هم اصل تعقیبات را اثبات می کند و هم یکی از بهترین تعقیبات را که دعا برای پدر و مادر است، آموزش می دهد.

^۱ - جوادی آملی، عبدالله؛ *رازهای نماز*، ص ۱۵۸ و ۱۵۹.

^۲ - *صحیفه سجاده*، دعای ۲۴

۶. نتیجه

بیان معارف اصیل دین وظیفه هر دانش پژوه و دلسوزان دین و اسلام است باید معارف اصیل دینی را به مردم بیان کنند و آنجا که نماز ستون دین و محور تمامی اعمال و طاعات انسانی باید راجع به آن معرفت و ایمان را فزونی بخشید و تا حدی در این راستا کوشید که لذت گفتگو و مناجات با خدا را چشید. صحیفه سجادیه کتابی است شامل ۵۴ دعا از ادعیه امام سجاد علیه السلام که مخاطب اصلی این ادعیه امام باقر علیه السلام و زید یعنی دو فرزند امام سجاد علیه السلام می باشند و محتوای عالی و عمق معانی آن باعث شده است که آن عبارات را جز از امام معصوم علیه السلام متصورنداند. با توجه به شرایط بسیار دشواری که در عصر امام سجاد علیه السلام، بعد از ماجرای عاشورا پیش آمد و کنترل شدیدی که حکومت جبار علوی برقرار ساخته بود، امام بسیاری از اهداف و مقاصد خود را در قالب دعا بیان می نمود و با توجه به اینکه صحیفه شامل تمام ادعیه حضرت نیست به طور مختصر برخی اشاره های لطیف به نماز در صحیفه سجادیه شده است که به آنها اشاره شد.

کتابنامه

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه. (ترجمه: مکام شیرازی، ناصر و همکاران؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه؛ چاپ اول: ۱۳۷۵ش).
- صحیفه سجادیه (ترجمه: شیروانی، علی؛ تهران- قم: دارالفکر؛ چاپ سوم: ۱۳۸۲ش).
- آمدی، عبدالواحد بن محمد؛ غرر الحکم و درر الکلم؛ قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم؛ چاپ اول: ۱۳۶۶ش.
- ابن اثیر، مبارک بن محمد؛ النهایه فی غریب الحدیث؛ تحقیق: طاهر احمد زاوی و محمود محمد طناحی؛ قم: موسسه اسماعیلیان؛ الطبعة الرابعة؛ ۱۳۶۴ش.
- ابن شهر آشوب، محمد؛ المناقب؛ قم: موسسه انتشارات علامه؛ ۱۳۷۹ق
- ابو جمهور احسائی، محمد بن علی؛ عوالی اللئالی؛ قم: انتشارات سید الشهداء؛ چاپ اول: ۱۴۰۵ق.
- ابوهلال عسکری، معجم الفروق اللغویة؛ تحقیق: موسسه النشر الاسلامی؛ قم: جامعه المدرسین؛ الطبعة الاولى؛ ۱۴۱۲ق.
- اربلی، علی بن عیسی؛ کشف الغمه؛ تبریز: انتشارات مکتبه بنی هاشمی؛ ۱۳۸۱ق
- جوادی آملی، عبدالله؛ حکمت عبادات؛ تنظیم و ویرایش: حسین شفیعی؛ قم: مرکز نشر اسراء؛ چاپ پنجم: ۱۳۸۱ش.
- _____؛ رازهای نماز؛ ترجمه: علی زمانی قمشه ای؛ تنظیم و ویرایش: حسین شفیعی؛ قم: مرکز نشر اسراء؛ چاپ اول: ۱۳۸۲ش.
- جوهری، اسماعیل بن حماد؛ الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة؛ تحقیق: احمد بن عبد الغفور العطار؛ بیوت: دارالعلم للملایین؛ الطبعة الرابعة؛ ۱۴۰۷ق.
- حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه لتحصیل مسائل الشریعة؛ قم: موسسه آل البيت لاحیاء التراث؛ چاپ اول: ۱۴۰۹ق.
- خامنه ای، علی (رهبر معظم انقلاب)؛ وحدت و امنیت در کلام آفتاب، مجموعه رهنمودهای ولی امر مسلمین، حضرت آیت الله العظمی خامنه ای در تابستان ۱۳۷۹، تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه تبریز و علوم پزشکی؛ چاپ اول: مهر ۷۹.

- خمینی (امام) روح الله؛ (بنیانگذار و رهبرانقلاب)؛ *صحیفه امام، مجموعه آثار امام خمینی*؛ تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (قدس سره الشریف).
- راجب اصفهانی، حسین بن محمد؛ *مفردات الفاظ القرآن*؛ تحقیق: صفوان عدنان داوودی؛ بیروت: دارالشامیه؛ دمشق: دارالقلم؛ الطبعة الاولى: ۱۴۱۲ق/۱۹۹۲م.
- صدوق، محمد بن علی؛ *علل الشرایع*؛ قم: انتشارات مکتبه الداوری، [بی تا]
- _____؛ *من لا یحضره الفقیه*؛ قم: موسسه انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم؛ چاپ سوم: ۱۴۱۳ق.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب؛ *القاموس المحیط*؛ [بی تا، بی جا، بی نا].
- کلینی، محمد بن یعقوب؛ *الکافی*؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه؛ چاپ چهارم: ۱۳۶۵ش.
- مجلسی، محمد باقر؛ *بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار علیهم السلام*؛ بیروت: موسسه الوفاء؛ الطبعة الثانية: ۱۴۰۳ق/۱۹۸۳م.
- محمد بن عبد القادر؛ *مختار الصحاح*؛ تحقیق: احمد شمس الدین؛ بیروت: دارالکتب العلمیه؛ الطبعة الاولى: ۱۴۱۵ق/۱۹۹۴م.
- محمد بن مکرم؛ *لسان العرب*؛ [بی جا]، نشر ادب الحوزة؛ الطبعة الاولى: ۱۴۰۵ق.
- مطهری، مرتضی، *پیرامون جمهوری اسلامی*، صدرا، چاپ پنجم: زمستان ۶۸
- مفید، محمد بن محمد؛ *الارشاد*، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید؛ چاپ اول: ۱۴۱۳ق.
- _____؛ *الامالی*، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید؛ چاپ دوم: ۱۴۱۳ق
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران؛ *پیام امام شرح تازه و جامع بر نهج البلاغه ج ۶*؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه؛ چاپ اول: ۱۳۸۳ش.
- منبع بیانات مقام معظم رهبری سایت www.leader.ir می باشد.